CZASOPISMO TECHNICZNE A
WYDAWNICTWO POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

z. 2-A/2008
ISSN 0011-4561
ISSN 1897-6271

RAFAŁ BLAZY*

AGLOMERACJA POLICENTRYCZNA JAKO ORGANIZM „BEZ SERCA" – NA PRZYKŁADZIE GÓRNOŚLĄSKIEGO OBSZARU METROPOLITALNEGO

A POLYCENTRIC AS THE SYSTEM HAVING "NO HEART" – ON THE BASIS OF THE UPPER SILESIA METROPOLITAN REGION

Streszczenie

W Polsce obserwowane są obecnie dwa niezwykle silne zjawiska: dążenie do tworzenia metropolii oraz proces deglomeracyjny naszych miast. Odnotowana w latach 60. w Stanach Zjednoczonych Ameryki deglomeracja dużych miast może nam posłużyć jako wzorzec do przeprowadzenia analizy i prześledzenia tego problemu na przykładzie Polski.
Obecnie w naszym kraju wraz ze wzrostem zarobków, głównie klasy średniej, mamy do czynienia z jej wyraźnym uwidocznieniem się w naszym społeczeństwie. Jednocześnie przez media, deweloperów i banki lansowany jest model życia we własnym domu pod miastem jako pewna „idea szczęścia i dobrobytu". Następujący po wejściu Polski do Unii Europejskiej dynamiczny rozwój i dość dobra koniunktura gospodarcza dały nadzieję, że zaciągnięte 25- i 35-letnie kredyty mają szansę spłaty. Dobra dostępność do mediów, w tym Internetu, oraz usług w postaci dużych centrów handlowych powodują, że obserwowane zjawisko deglomeracji miast jest bardzo wyraźne, szczególnie w dużych rozwijających się miastach i aglomeracjach, i jest ono bardzo podobne do tego, które zaobserwowano w Ameryce w latach 60. [11].

Słowa kluczowe: *planowanie przestrzenne*, *centrum miasta*, *śródmieście*, *Śląsk*, *aglomeracja śląska*

Abstract

For the time being in Poland the two unusually strong occurences can be watched – on one hand it is a pursuance to creation the metropolis, and the other occurence is related to strong deglomeration process of our cities. The deglomeration of large cities observed in USA during the sixties of 20th century may be considered by ourselves as the specimen to be used for analysis and investigation of mentioned question.
Presently in our country, together with wages increase, mainly related to middle class, we can see a clear appearance of this class within our society. At the same time, media, property developers and banks are promoting the life model based on living in own house located outside the city, and such model introduces a „happiness and welfare vision". The dynamic growth and good economic outlook that happened in Poland after entering the European Union made together the expectations that long time loans granted with maturity 25 and 35 years will be probably paid back. The good media access including Internet and services based on huge trade centers make the watched deglomeration occurence very clear especially within cities and conurbations being developed, and these processes are very similar to these ones that happened in USA during sixties [11].

Keywords: *urban planning*, *city centre*, *city core*, *Silesia*, *Silesia district*

* Dr inż. arch. Rafał Blazy, Instytut Projektowania Miast i Regionów, Wydział Architektury, Politechnika Krakowska.

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

W Polsce obserwowane obecnie są dwa niezwykle silne zjawiska – z jednej strony, jest to dążenie do tworzenia metropolii, a z drugiej – dość silny proces deglomeracyjny naszych miast.

Odnotowana w latach 60. w Stanach Zjednoczonych Ameryki deglomeracja dużych miast może nam posłużyć jako wzorzec do przeprowadzenia analizy i prześledzenia tego problemu. Procesy deglomeracyjne, które nastąpiły w USA po II wojnie światowej, przez analityków zostały określone jako rezultat kilku nakładających się na siebie zjawisk. Generalnie, naukowcy amerykańscy uważali, że przyczynił się do tego nowy model życia, szczególnie w synergii z tworzeniem się silnej klasy średniej. Przyhamowana bezpośrednio po wojnie gospodarka zaczęła przyspieszać i rozwijać się w sposób dynamiczny, tworząc tzw. dobrą koniunkturę gospodarczą. Ostatnim istotnym zjawiskiem był łatwiejszy dostęp do mediów. Łatwo zauważyć, że każde z tych zjawisk występuje i dzisiaj w Polsce.

Obecnie w naszym kraju wraz ze wzrostem zarobków, głównie klasy średniej, mamy do czynienia z jej wyraźnym uwidocznieniem się w naszym społeczeństwie. Jednocześnie przez media, deweloperów i banki lansowany jest model życia we własnym domu pod miastem jako pewna „idea szczęścia i dobrobytu". Następujący po wejściu Polski do Unii Europejskiej dynamiczny rozwój i dość dobra koniunktura gospodarcza dały nadzieję, że zaciągnięte 25- i 35-letnie kredyty mają szansę spłaty. Dobra dostępność do mediów, w tym Internetu, oraz usług w postaci dużych centrów handlowych powodują, że obserwowane zjawisko deglomeracji miast jest bardzo wyraźne, szczególnie w dużych rozwijających się miastach i aglomeracjach, i jest ono bardzo podobne do tego, które zaobserwowano w Ameryce w latach 60[1].

Drugim niezwykle istotnym zjawiskiem jest chęć tworzenia struktur metropolitalnych, które w znaczący sposób mają przyczynić się do poprawnego funkcjonowania dużych miast w symbiozie z ich otoczeniem. Warto zatem prześledzić kilka zmian zachodzących obecnie w „sercach miast", które tworzą konurbację śląską.

Historycznie „serce miasta" było tworzone przez najbardziej zwartą tkankę zabudowy śródmiejskiej w jej centrum, która wraz ze swoją usługową funkcją w postaci handlu, gastronomii, kultury, administracji oraz ludźmi, atmosferą, *sacrum* i historią tworzyła ten unikalny organ[2]. Jednak już na początku XX w. idea miasta modernistycznego podważyła zasadność i konieczność funkcjonowania zarówno śródmieścia, jak i jego centrum. W ten sposób najpierw nastąpiło rozbicie historycznej tkanki miejskiej, a następnie ich centrów.

Rozwijające się intensywnie na terenie konurbacji śląskiej na przełomie lat 60. i 80. nowe dzielnice mieszkaniowe wraz z ośrodkami usługowymi i edukacyjnymi stały się w znacznej mierze niezależne wobec starych centrów. Wydaje się też, że w konurbacji należałoby odejść od tradycyjnego pojęcia miasta, ponieważ w wielu wypadkach samodzielne dzielnice posiadają swego rodzaju „serca", wokół których toczy się ich życie. Ponadto lokalizacja dzielnic w realiach konurbacji śląskiej powoduje, że z obszaru danej dzielnicy do centrum administracyjnego (miasta) może być dalej niż do centrum innego sąsiedniego miasta. Taką sytuację można by nazwać ideą eksterytorialnej dzielnicy. Dla niej znaczenie mają bowiem znajdujące się najbliżej centrum i Katowice jako ośrodek nadrzędny. Oprócz funkcji administracyjnych, które wiążą ją z miastem, do którego należy (il. 1, schemat 2).

Mieszkając na styku dwóch miast, przez użytkowników wybierane są miejsca: bezpieczniejsze, ładniejsze, wygodniejsze, lepiej funkcjonujące, z bogatszą ofertą usługową[3]. Dlatego m.in. dzielnice peryferyjne w stosunku do centrum miasta w aglomeracji policentrycznej potrzebują połączeń komunikacyjnych wielokierunkowych, ponieważ zamieszkująca je społeczność pracuje, studiuje i korzysta z usług w różnych miastach. Rozwiązaniem tej sytuacji nie może być jedna droga, ale ich system wraz z obsługującą dany obszar komunikacją zbiorową.

Z kolei dość wyraźnie zauważalny obecnie rozwój terenów podmiejskich przybiera postać dwóch modeli.

Pierwszym z nich jest model, który można nazwać *edge city* – czyli „miasta na brzegu" (krawędzi). Występuje on wtedy, gdy mamy do czynienia z harmonijnym rozwojem terenów mieszkanio-

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

wych wraz z usługami, nowymi miejscami pracy, terenami rekreacyjnymi i prawidłową infrastrukturą. Taki rozwój ma w przyszłości możliwość (w kolejnych etapach) przekształcić się w miasto zgodnie z opisywanymi przez L. Kira zasadami (il. 1, schemat 3).

Inny zupełnie model rozwoju obserwujemy w tzw. strefach zurbanizowanych, które są antonimem „miasta na brzegu". Korzystają one z usług znajdujących się w mieście lub z dużych centrów handlowych, nie posiadają żadnych terenów rekreacyjnych (mimo że pierwotnie najczęściej same pełniły funkcję takich terenów), nie są wyposażone w zasadzie w miejsca pracy, przeważnie posiadają także braki w wyposażeniu w infrastrukturę techniczną. Obszary te rozwijają się w sposób niezwykle dynamiczny i niekontrolowany, często stanowią nadmierny rozrost ciała bez rozwoju „serca", powodując tym samym jego niewydolność, palpitację i zapchanie arterii komunikacyjnych – choroba ta w medycynie prowadzi do miażdżycy lub zawału serca.

Na ogólny problem „serca miasta" nakładają się także zjawiska i tendencje ogólnoświatowe związane z globalizacją. Coraz częściej miasta, a w zasadzie społeczność je zamieszkująca przemieszcza się pomiędzy pewnego rodzaju „wyspami"[4]. Są one wydzielonymi enklawami wyspecjalizowanymi funkcjonalnie, takimi jak: centra biznesowe, centra finansowe, centra handlowe, parki technologiczne, specjalne strefy ekonomiczne i zamknięte dzielnice mieszkaniowe[5]. Głównie z braku czasu użytkowanie miasta zostało ograniczone (samoograniczone) przez jego mieszkańców do wybranych fragmentów miasta, tutaj nazwanych „wyspami". Przedstawiona specjalizacja fragmentów miasta prowadzi do modelu użytkowania przestrzeni opierającego się na „wyspach", arteriach i „sercach wysp". W takim ujęciu coraz więcej użytkowników przestrzeni zachowuje się jak *resident alient*, czyli ktoś kto przebywa w danym miejscu i danej przestrzeni, korzysta z niej, ale się z nią nie utożsamia i nie zna jej, bo jego sposób korzystania z miasta jest bardzo wybiórczy i ograniczony do kilku miejsc w przestrzeni, tu opisanych jako „wyspy".

Zgoła innym, aczkolwiek równie destrukcyjnym zjawiskiem w stosunku do pierwotnych centrów miast są nowo powstające centra handlowe. W realiach polskich w stosunku do historycznych centrów miejskich są one: łatwo dostępne samochodem, dłużej czynne, bardziej oświetlone (szczególnie w porze wieczornej), zabezpieczone przed niekorzystnymi warunkami atmosferycznymi, poza tym skupiają usługi na niewielkim obszarze. Dodatkowo centra te są bezpieczne dla pieszych, jak i zaparkowanych samochodów, wewnątrz są przestrzenią typowo pieszą dostosowaną do skali i percepcji człowieka. Pod względem ekonomicznym duże centra handlowe „dyktują warunki cenowe", prowadzą duże akcje promocyjne[6], stosują autoreklamę – przez reklamę możliwych do nabycia produktów. Pozwalają także na minimalizację czasu poświęconego na zakupy przez zgromadzenie wszystkich potrzebnych na co dzień towarów[7].

W zasadzie ani jedno z centrów miast śląskich w żadnej z tych wymienionych cech nie jest w stanie dorównać kompleksowi handlowemu. Istotną różnicę stanowi tu struktura własności, gdzie centrum handlowe pozostaje pod względem własnościowym w rękach zazwyczaj jednej bogatej korporacji, której celem jest osiągnięcie maksymalnych zysków przez przyciąganie jak największej (potencjalnej) liczby klientów. Korporacje te oprócz możliwości zaangażowania dużych środków finansowych prowadzą stałe badania monitorujące rynek oraz posiadają modelowy i zhierarchizowany system zarządzania i kierowania takim centrami. W tym ujęciu historyczne „serca" miast nie stanowią konkurencji dla „sztucznych serc" wyhodowanych poza organizmem miejskim. Zmieniać w zasadzie należałoby przede wszystkim sposób postrzegania centrum miasta i wprowadzić sposób zarządzania, a nie administrowania tą przestrzenią. Pamiętać przecież należy, że miasta nie są wieczne i czasami umierają. Śmierć miasta jako organizmu może rozpocząć się od obumarcia „serca". W Bytomiu oprócz obumierania tkanki śródmiejskiej nastąpił dosłowny i przenośny „zawał serca" (liczne tąpnięcia i szkody górnicze), który może doprowadzić do długookresowej choroby „serca" i całego organizmu miejskiego.

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

Przypisy

[1] J. Węgleński, *Metropolitalna Ameryka*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1988.
[2] „Serce miasta" w tym artykule traktowane jest jako synonim centrum miasta".
[3] Konkurencja pomiędzy poszczególnymi osiedlami jest namacalna.
[4] Teoria opisana w książce: M. Reinhold, B. Kadambari, *Multinational City*. *Architectural Itineraries*, Acta, Barcelona 2007.
[5] Nieco inna w ujęciu, aczkolwiek podobna jest teoria gettoizacji miast. B. Jałowiecki, W. Łukowski, *Gettoizacja polskiej przestrzeni miejskiej*, SWPS Academica, Scholar, Warszawa 2007.
[6] Np. losowanie samochodów – dla klientów hipermarketów.
[7] Tylko pozornie, bo zaprojektowany układ zatowarowania obiektu powoduje, że rzeczy najbardziej potrzebne znajdują się najdalej, dopiero za towarami, które mamy zobaczyć wcześniej.

For the time being in Poland the two unusually strong occurences can be watched – on one hand it is a pursuance to creation the metropolis, and the other occurence is related to strong deglomeration process of our cities.

The deglomeration of large cities observed in USA during the sixties of 20th century may be considered by ourselves as the specimen to be used for analysis and investigation of mentioned question. The deglomeration processes that happened in USA after World War II have been defined by analysts as the consequence of some occurences interferred by other ones. Generally, the American scientists considered that the new model of life has contributed to these processes, especially combined with a synergy related to establishment of the middle class. The economy cooled down closely after the war started its growth and exercised dynamical development making so called good economic outlook. The last essential occurence was much easier media access. It is easy to observe that each of above mentioned occurences appears in Poland now.

Presently in our country, together with wages increase, mainly related to middle class, we can see a clear appearance of this class within our society. At the same time, media, property developers and banks are promoting the life model based on living in own house located outside the city, and such model introduces a "happiness and welfare vision". The dynamic growth and good economic outlook that happened in Poland after entering the European Union made together the expectations that long time loans granted with maturity 25 and 35 years will be probably paid back. The good media access including Internet and services based on huge trade centers make the watched deglomeration occurence very clear especially within cities and conurbations being developed, and these processes are very similar to these ones that happened in USA during sixties[1].

The second very fundamental occurence is an inclination to create metropolitan structures, that will make a key contribution to proper performance of large cities based on symbiosis with their surroundings. Due to this fact, it is worth to investigate some changes that presently happen within hearts of cities being components of Silesian conurbation.

A historical "city heart" was created by most contiguous downtown layer within its center, which together with its service functions based on trade, gastronomy, culture, administration and people, atmosphere, sacrum and history, made this unique body[2]. However, already at the begining of 20th century the modernist city idea shaked the legitimacy and necessity of both downtown and city center performance. In this manner happened the breakage of historical city layer as the first, and next the same happened to city centres.

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

The new residential districts intensively developed within Silesian conurbation in the period of sixties and eighties of 20th century together with service and educational centres, became in great extent independent in relation with old centres. It also seems that inside conurbation, this would be necessary to discontinue the traditional understanding of city definition, because in many cases the individual and independent districts (quarters) have their own sui generis hearts around which is their life concentrated. Moreover, the location of districts in the Silesian conurbation reality makes that the distance between the given district and administrative center (city) may be longer in comparison with the distance to the center of another neighbour city. Such situation may be defined as the idea of exterritiorial district (quarter). For such type of district the importance have the nearest center and Katowice city being a superior (parent) center. Besides the administrative functions connecting such district with the city to which belongs the district (ill. 1, diagram 2).

People living in the city contact area, select safer, more esthetical and convenient places, and these offering wider range of services[3]. Therefore i.a. suburban districts with relation to city center in poly-centric conurbation need multidirectional communication connections, because the society living in such conurbation is working, studying and consuming the services in different cities. The solution of this question cannot be only one road, but this should be the roads system combined with public transport covering the given area.

Next, the clearly visible development of suburban areas may be considered in two following models.

The first one is the model that can be calles "edge city" – in the meaning of cities located on the edge. This model appears in case there is a consonant development of residential areas combined with services, new workplaces, recreation areas and proper infrastructure. Such development will have a future opportunity (in sequential stages) to transform into the city according to the rules described by L. Kir (ill. 1, diagram 3).

The absolutely different development model may be observed within so called "urbanized areas", which can be treated as antonym against "edge city". Such areas are using the services offered inside the city, or located in huge trade centers, they have no recreation areas at all (in despite of the fact that initially these areas have had most often the functions of such type of areas), are generally not equipped in workplaces, and generally have also shortages concerning technical infrastructure. These areas are subject to abnormally dynamic as well as uncontrollable development, often may be considered as excessive body increase not followed by hearth increase, leading in this manner to body incapacity, palpitation and communication arterias overfill. As it was recognized by medical sciences – such disease leads to arteriosclerosis or even may affect the heart failure.

The general "city heart" problem is also touched by global occurences and tendencies related to globalization processes. More and more often the cities, let say it more precisely: the society living in these cities, are/is transferring between sui generis "islands"[4]. These islands are separated enclaves functionally specialized, like business centres, financial centres, trade centers, technological parks, special ecnomic zones and closed (separated) residential estates[5]. Mainly due to lack of time the usage of city has been limited (self-limited) by its inhabitants to selected parts (sectors) of the city hereby called "islands". The presented specialization of city parts leads to the space usage model based on "islands", arterias and "hearts of islands". In such approach, behaviour of more and more space users may be described as "resident alien" attitude, where the person who stays in the given place and space, using this place/space but neither identifies himself/herself with this place/space, nor knows this place/space, because his/her city usage manner is very selective and limited to only a couple places in the space hereby called "islands".

Absolutely different, but similarily destructive occurence with relation to primary city centres, are the newly constructed and located trade centres. In the Polish reality in comparison with historical city centres these new centres are easy accesible for car driving people, trade centers opening hours are more

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

extended, the centres have better illumination (especially in the evening/night hours), are protected against unfavorable atmospheric conditions, and moreover these centres concentrate the services on a relatively small area. Additionally, these centres are secure for both the walking people and parked cars, interiors of these centres are the spaces typically destined for pedestrian traffic only, they are adjusted (tailored) to scale and people's perception as well. In economical respect the large trade centers are the player that "dictates the prices", can execute big promotion events[6], use the self-advertising through advertising the products that may be purchased there. These centres allow also to minimalize shopping time, because all goods necessary for daily usage are concentrated in one place[7].

In fact, no one center of Silesian cities (considering any of hereby mentioned features) is able to catch up with trade complex. As the essential difference, the property structure may be pointed out – trade center is usually owned by one rich corporation, focused on gaining maximum profits through attracting as many (potential) customers as possible. These corporations – except oportunity to invest huge money – execute also permanent market analysis and monitoring, and are managed on the basis of model- and hierarchized management system. In this regard, historical "hearts" of cities are not a competitor for "artifical hearts" artifically grown outside municipal organism. Before all, the perception of city center should be changed, and should be also introduced a manner of space management instead of space administration. It is good to remember that cities are not endless, and from time to time the cities are going to die. The death of city considered as the organism (system) may begin from heart mortification. In Bytom city, except the death of downtown layer, happened the literal as well as – expressing this by metaphore – "a heart damage" (many crumps and mining damages), which may lead to long-time "heart" and the whole municipal organizm disease.

Endnotes

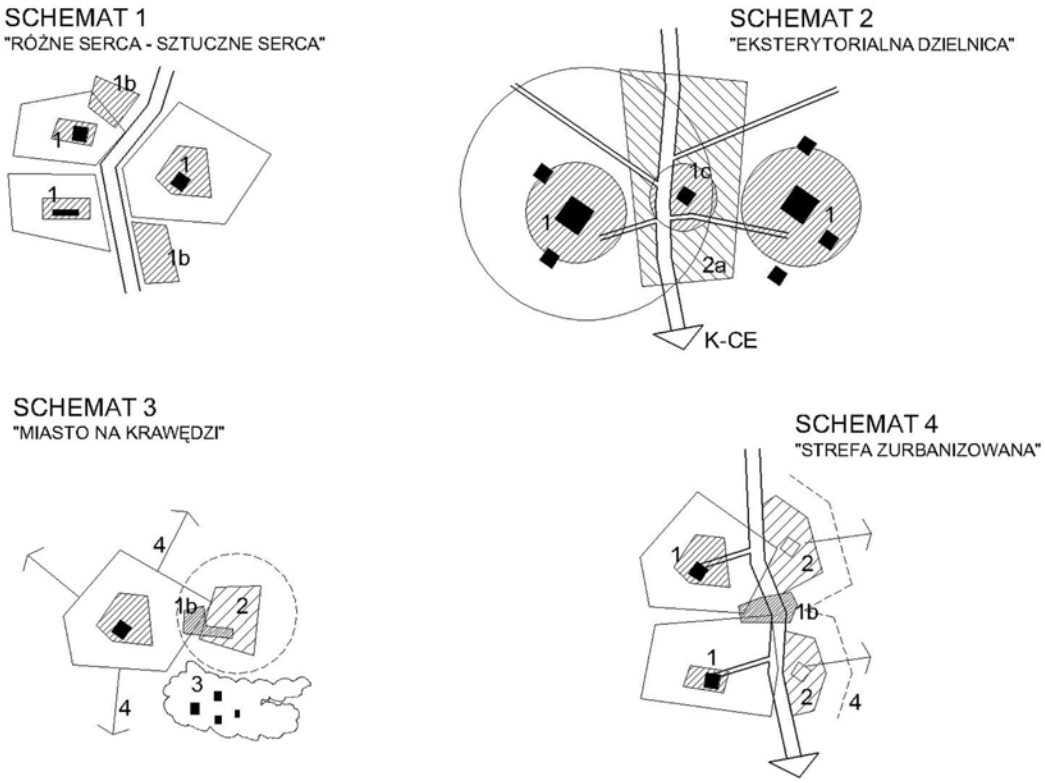
[1] J. Węgleński, *Metropolitalna Ameryka*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1988.
[2] "The heart of city" in this article is considered as synonyme of city centre.
[3] The competition between individual housing estates is tangible.
[4] Theory described in: M. Reinhold, B. Kadambari, *Multinational City*. *Architectural Itineraries*, Acta, Barcelona 2007.
[5] A bit different approach, but similar one is a city gettoization theory. In: B. Jałowiecki, W. Łukowski, *Gettoizacja polskiej przestrzeni miejskiej*, SWPS Academica, Scholar, Warszawa 2007.
[6] E.g. a car drawing – lottery for hypermarkets' customers.
[7] It is seemingly only because projected map of goods location causes that the top needed goods are placed at farthest, behind the goods to be seen earlier.

Bibliografia − Bibliography

[1] Budrewicz O., *Metropolie*, Iskry, Warszawa 1987.
[2] Jałowiecki B., *Zarządzanie rozwojem aglomeracji miejskich*, Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania w Białymstoku, Białystok 2002.
[3] Jałowiecki B., Łukowski W., *Gettoizacja polskiej przestrzeni miejskiej*, SWPS Academica, Scholar, Warszawa 2007.
[4] Koźma I., *Chaos i uporządkowanie*. *Dylematy architektoniczne na przemysłowym Górnym Śląsku w latach 1763–1955*, Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2005.
[5] Reinhold M., Kadambari B., *Multinational City*, *Architectural Itineraries*, Acta, Barcelona 2007.

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

[6] S c h r o e t e r E., R o b e r M., *Governing the Capital – Comparing Institutional Reform in Berlin, London and Paris*, Institute of European Studies, University of California, Berkeley 2004.
[7] S i k o r s k i Cz., *Miasta, kultury, organizacje*, Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi, Łódź 2005.
[8] S o k o ł o w s k i D., *Funkcje centralne i hierarchia funkcjonalna miast w Polsce*, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń 2006.
[9] *Sporne aglomeracje*, http://wroclaw.biznespolska.pl/gazeta/article.php?cityid=wroclaw&contentid==143480, 2007-07-02.
[10] S u t e r e n A., *Metropolitan word atlas*, 010 Publishers, Rotterdam 2007.
[11] W ę g l e ń s k i J., *Metropolitalna Ameryka*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1988.

Il. 1. 1 – centra miast, 1b – nowe duże centra usługowe poza historycznym układem miast, 2 – rozwijające się dzielnice mieszkaniowe (przeważnie w postaci zabudowy jednorodzinnej), 2a – idea eksterytorialnej dzielnicy, 3 – parki technologiczne, specjalne strefy ekonomiczne, bieguny wzrostu, nowe tereny przemysłowe, 4 – kierunki rozwijającej się nowej zabudowy

Ill. 1. 1 – city centers, 1b – new large service centers outside historical city frame, 2 – the residential quarters being developed (mainly as the one-family building), 2a – exterritiorial district idea, 3 – technological parks, special economic zones, development poles, new industrial areas, 4 – the directions of new buildings development

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ